

Kelemen Erzsébet

Szexualitás. De hogyan?

Móricz Zsigmond Az Isten háta mögött című regénye

A modern magyar prózát a 20. század elején elindító és meghatározó Móricz Zsigmond írásművészete a nemzeti irodalmi kánonunk centrumához tartozik. Napjainkban mégis sokaknak úgy tűnik, hogy „klasszikus” művei múltbelivé váltak, nem népszerűek, nem sorolhatók a legolvasottabb könyvek közé. Ennek több oka is van. Nyilvánvaló, hogy a Móricz-olvasást sokáig meghatározta a rendszerváltás előtti időszak értékítélete: a kritikai realizmus és a lukácsi tükrözésesztétika csak a tartalmi szempontot emelte ki, és háttérbe szorította az író művészetének esztétikai értéktartományát, annak ellenére, hogy a szakirodalom minden időben utalt Móricz művészetének értékeire, sokszínűségére, szemléletének összetettségére. Ady Endre már az 1909-es kritikájában arról ír, hogy Móricz olyan izgalmakat kelt, olyan végtelenségeket tár föl, mint előtte senki még. A *Hét krajcár* olyan szimbóluma a szegénységnek, mint „Krisztus hét vérző sebé”. Schöpflin Aladár is méltatta Móricz éles társadalom- és erkölcskritikáját. A *Szegény emberek* lélekábrázolását dosztojevszkiji mélységűnek tartotta, s minden regényét olyan alkotásnak, amely „heves belső konvulziókból alakult ki”.¹ Ezek az esztétikai értékítéletek háttérbe szorultak az 1948 utáni irodalomszemléletben, s mindez kihatott az 1970-es, 80-as évek irodalomszemléletére is: Móricz művészetét korszerűtlennek minősítették. Csak az 1990-es évektől keletkeznek majd olyan irodalomtörténeti távlatú értekezések, amelyek kísérletet tesznek Móricz írásművészetének feltárására, az újfajta esztétikai kommunikáció lehetőségeinek megmutatására.

Ennek fényében kell újraolvasnunk és értékelnünk az írónak talán egyik leg-egységesebb művét, *Az Isten háta mögött* című regényét is, amely korosztálytól függetlenül élvezetes olvasmány. A mű bár 1911-ben jelent meg, ma is aktuális: számos üzenetet tolmácsol(hat) az olvasó felé. A történet különlegessége, hogy mindössze 48 óra alatt játszódik, külső cselekménye alig van, szinte egyetlen mondatban össze lehet foglalni: egy vidéki, Isten háta mögötti kisvárosban élő szép, fiatal asszony ki akar törni az unalmas, szürke kispolgári életéből, viszont minden kísérlete kudarcot vall. Ez a karcsú történet pedig arra kell az írónak, hogy a roppant színes és szórakoztató elbeszélői mód ironikus távolságtartásá-

¹ Schöpflin Aladár, Móricz Zsigmond, Nyugat 1911/23.,
<https://epa.oszk.hu/00000/00022/00093/02929.htm>

val feltárja előttünk a szereplők jellemét, a „kisvárosi hivatalnok-nyárspolgárság”² életét, amelyet – a mai liberális társadalmak hedonista elveihez hasonlóan – dominánsan a szexualitás irányít: „Legfontosabb dolog a szerelem! [...] Azután a pénzszerzés!” (2. fejezet) – mondja az indulatban visszafogottabb Veres tanító is, akinek komikus, naiv-szórakoztató karaktere igazi szintet visz a regénybe. A koronavírusos időszakban a világtól elzárva újraolvastam a művet: ez a regényfigura valóban felszabadítja a befogadót az olvasás során.

A magyar irodalomban Móriczcal jelenik meg az erotikum. Szokatlan nyíltsággal és gazdagsággal ő vezette be a szexualitás témakörét az irodalmunkba, és a modern személyiséget így ábrázolja (*A fákllya, Árvalányok, Az Isten háta mögött, Jószerencsét, Rokonok, Sárarany, Úri muri*). Óriási dolog ez a 20. század elején, s később is, az 1960-as, 70-es években. Hiszen Deréky Pál szerint olyan szemérmes, szűzies volt az irodalmunk, „mint a népiek szerint maga a magyar ember (vagyis a férfi, mert olyan, hogy nem-szemérmes magyar nő egyszerűen nem létezett [...]), és ha itt-ott el is pattant egy-egy trágárság, az csak úgy, és akkor történt [...], ahogy, ahol és amikor múlhatatlanul szükség volt rá.” Az erotikum bár korábban is jelen volt az irodalmunkban, mégsem beszéltek róla. Illetlenség lett volna idézni. Később az avantgárd alkotók voltak azok, akik a sajátos nyelvhasználat reprezentálására szívesen idéztek Balassi „fajtalan énekeitől”³ kezdve Ady, Babits, Kosztolányi ismert vagy kevésbé ismert műveiből.

Móricz *Az Isten háta mögött* című regényének szinte minden szereplője szexuális problémákkal küszködik: nem tudják kezelni a feszültséget, Veresné szexuális kisugárzását. Ahogy Beke Judit is írja: csak ösztönelfojtási és ösztönkielégítési mechanizmusok vég nélküli ismétlése történik a műben.⁴ A tanítóné rendkívül erotikus készletű, de képtelen jó irányba fordítani ezt az erőt. Az alakja így felszámolódik a műben.

Az új évezredforduló jeles teológusprofesszora, Tuba Iván (1944–2009) szerint az emberi személy lényeges dimenziója a szexualitás. Az emberiség mindig tudatában volt a szexuális viselkedés erkölcsi vonatkozásainak, vagyis annak, hogy „ezen a téren csak azt kell vagy szabad tenni, ami az ember javát szolgálja”. Móricz művében is ott húzódik ez az üzenet. Az emberi szexualitást sokrétűség jellemzi. Amellett, hogy szolgálja az élet továbbadását, és közösséget hoz létre, az ember szexualitása az állatokétól eltérően nem függ teljesen az ösztöneitől. A tudatosság

² Uo.

³ Deréky Pál, *A nyolcvanas évek magyar avantgárd irodalma két évtized távlatából*, Magyar Műhely 150. (2009/1.), 8.

⁴ Beke Judit, *Komikum és/vagy elátkozottság. Móricz Isten háta mögött című regényéről – Balassa Péter hagyatékából*. Tiszatáj, 2004. július; 32.

mellett nagy szerepük van a védő és elhárító ösztönöknek is. S az ember ha akarja, a fölösleges ösztönenergiáit más területekre tudja irányítani. A szexualitás életet kelthet, de rombolhat is, boldogság és gyötrellem forrása egyaránt lehet.⁵ Ha pedig elválasztjuk a szerelemtől és a hűségtől, akkor elveszti gazdagságát. Ezeknek a szempontoknak a fényében láthatjuk az ilosvai emberek eltorzulását. Az ösztönvilág meghatározó jegyét.

Az erényes szexuális életre való felkészülés a nemi érésel egy időben kezdődik: a *szexualitás, de hogyan* kérdéssel intenzíven ekkor kerül a fiatalok érdeklődésének középpontjába. Ha újraolvassuk a művet, akkor napjainkra is jellemző karakterekre ismerhetünk. Veres Laci, a szerelem iránt érdeklődő, érettségre készülő kamasz nem tud mit kezdeni az érzéseivel, a rajta eluralkodó „mohó nemi izgalommal” (3. fejezet). A kultúrkör, a polgári miliő nem tudja megfelelően felkészíteni erre. A sógornője, Veresné is teljesen összezavarja: biztatja a fiút az iránta ébredt helytelen érzések ápolására, megcsókolja, érzéki vággyal bemegy a kamasz szobájába. (A Veresné típusú asszonyok ezért sem lehetnek boldogok: nincs bennük felelősség, nem azonosak önmagukkal, a tetteik nincsenek összhangban emberi méltóságukkal.) A szexuális kapcsolatokból eredő károkra, veszélyekre pedig senki sem hívja fel Laci figyelmét: eljut a bordélyházba, s mélységesen csalódik a szerelemben. Úgy gondolja, hogy ennyi a szerelem, hogy ez a szerelem. A fiú tragédiáját az okozza, hogy meggondolatlanul előreszalad, s a biológiai érettséget összekeveri a szerelemmel. Napjainkban ezek a problémák sokkal intenzívebben vannak jelen. Elég csak az ellenőrizetlen internettartalmakra gondolnunk, vagy akár a reklámok világát megvizsgálunk: a terméknépszerűsítés 90%-át a szexualitással kapcsolják össze. Móricz a múltból így válik aktuálissá számunkra: akkor burkoltabb volt ez a probléma, ma kifejezetten nyílt. A Veresné-típusú emberek vagy a kamasz Laci-féle fiatalok nemcsak Móricz idejében voltak morálisan „tájékozatlanok”, de ma is sokan nem tudják, hogy a szexuális érzelmeknek erkölcsi értékekkel, a kölcsönös odaadással, bizalommal, szeretettel, felelősségtudattal, lemondással, hűséggel, az emberi méltóság tiszteletével vagy akár az önfeláldozással kell összekapcsolódnia ahhoz, hogy megérezzük a teljességet. A tanítványaimhoz ezért is áll közel ez a regény: a Móriczmű jelentésrétegeit feltárva a szerelemmel, testiséggel kapcsolatos kérdéseikre is választ kapnak, s ők maguk fogalmazzák meg a Tuba Iván-i elveket. Ilyen szemmel kell újraolvasnunk ezt az alkotást!

Móricz Zsigmond „morális lélek”.⁶ A bennünk szunnyadó állati természettel szembesít minket. Tükröt tart elénk. S azzal, hogy az erkölcsi tudatosság jelen-

⁵ Tuba Iván, *Személy és erkölcs = Emberismeret és etika*. Szerk. Beran Ferenc, Szent István Társulat, Budapest, 2002, 124. 127.

⁶ Schöpflin, *uo.*

létét kizárja a regény szereplőinek életéből, ez a hiátus, az esztétikai bravúrral rejtjelezett utalás az erkölcsös élet utáni vágyat teremti meg az olvasóban. Akárcsak az értékek relativizációjával az értékek középpontba helyezését éri el a befogadóban. A regénybeli relativizáció ugyanis a művészeteket sem kíméli: a képzőművészet, a zene, a költészet egyaránt torzítva, esztétikai értéküket elveszítve jelennek meg a történetben: a zongora lehangolt, olcsó színnyomat van a falon, az énekek előadásmódja élvezhetetlen („A káplán hangja ott kullogott a sógorné mögött”; „Egy fiú a sarokban valami nótát kezdett. Hosszan elnyújtva üvöltötte az első sort”; „nyávogott [...] valami dalt”). S szinte az is természetes, hogy mindenki elpirul ebben a műben: vagy a düh, harag, indulat, szégyen, vagy a „veszedelmes vadállat” (4. fejezet), az alkohol hatására, illetve a regényt mozgató elemi ösztön miatt. A nemi vágyra utal a vörös vagy piros szín gyakorisága is, amely – akárcsak Veresék neve – a regény erotikus aspektusát erősíti fel.

A regény szüzséjét tehát nem egy felső, isteni akarat irányítja, hanem az ösztönök, akárcsak Flaubert regényét, a *Madame Bovary*t is, amellyel gyakran teremt párhuzamot Móricz. A műben a templom is romos, elhagyatott, szinte elvesztette funkcióját: nem tud már kapcsolatot teremteni evilág és túlvilág között. A regényben így nincs semmiféle fejlődési vonal, nincs előrehaladás.⁷ A transzcendencia kirekesztődését, az Isten háta mögöttséget tapasztalhatjuk meg a szereplők közötti nonverbális beszédben, a szem, a tekintet, a pillantás titkos kommunikációjában is. Benyovszky Krisztián szerint is a szereplők közötti viszonyrendszert ez alakítja,⁸ s ebbe a viszonyrendszerbe az Isten tekintete nem léphet be. Vajon a mi életünkbe mennyire engedjük be Isten jelenlétét? – ezt a kérdést is feltehetjük magunknak az olvasás során!

Lényeges tehát az isteni erények szerinti élet, s ezért tanúságos ez a regény: jelzi az önazonosság fontosságát. Hiszen ha szakadás van bennünk, ha tetteink nincsenek összhangban emberi méltóságunkkal, akkor nem lehetünk boldogok.

⁷ Zabán Márta, *Személyközi és szövegközi konvenciók lebomlása egy Móricz-regényben*, Korunk, XV/3. 2004. március, 98–99.

⁸ Benyovszky Krisztián *Nézőpontok kereszttüzeiben. Megjegyzések Móricz Zsigmond Az Isten háta mögött című regényéhez*. Irodalomtörténet, 2003. 3. 481.